

School maken in architectuur

Lessenpakket voor het secundair onderwijs

1910^(a) Adolf Loos

Architectuur

Het artikel 'Architektur' is een sleuteltekst in het oeuvre van Adolf Loos [Loos 1898 (a)]. In deze tekst geeft hij aan waarin voor hem de essentie van architectuur gelegen is en hoe ze zich verhoudt tot traditie en moderniteit. Voor Loos verwijst moderniteit naar de actualiteit van de traditie, een traditie die echter niet ongebroken kan worden voortgezet. De economische ontwikkeling en de vooruitgang hebben er immers voor gezorgd dat de organische band tussen het individu en zijn cultuur is verbroken. De enige manier om de eigen cultuur te ontwikkelen is dan ook deze stand van zaken te erkennen en consequent daarnaar te handelen. Vanuit die redenering is de belangrijkste opdracht voor de architectuur het tonen van Anstand, fatsoen. Een huis toont fatsoen als het er onopvallend uitziet, zich voegt naar zijn omgeving en deel uitmaakt van een traditie, terwijl het tegelijkertijd rekening houdt met de vereisten van de eigen tijd. Dit alles geldt echter niet voor het domein van de kunst. Kunst is van een andere orde. Kunst staat boven de cultuur, of liever gezegd kunstenaars lopen voor hun tijd uit. Daarom is het voor Loos duidelijk dat architectuur geen kunst is. Van bouwkunst is volgens hem alleen sprake bij niet-functionele bouwsels, zoals grafmonumenten en gedenktekens. (HH)

oorspronkelijke publicatie Adolf Loos, 'Architektur', Der Sturm, 15 december 1910.

bron Adolf Opel (red.), *Trotzdem. 1900-1930*, Georg Prachner, Wenen 1982 (1931), pp.90-104 [Nederlandse vertaling: 'Architectuur', *Yang* (1987) nr. 3-4, pp.18-25].

literatuur Miriam Gusevich, 'Decoration and Decorum. Adolf Loos's Critique of Kitsch', *New German Critique* (1988) nr. 43, pp.97-124.

Hilde Heynen, 'Adolf Loos: de gebroken voortzetting van de traditie', *Architectuur en kritiek van de moderniteit*, SUN, Nijmegen 2001, pp.105-142

Max Risselada (red.), *Raumplan versus Plan Libre*, Delftse Universitaire Pers, Delft 1987.

■ architectuur ■ authenticiteit ■ classicisme ■ semiotiek

Mag ik u meenemen naar de oever van een bergmeer? De hemel is blauw, het water groen en alles ligt in diepe rust. De bergen en wolken spiegelen zich in het meer, evenals de huizen, boerderijen en kapellen. Alsof ze niet door mensenhand zijn gebouwd, zo staan ze daar. Ze lijken te zijn gemaakt in Gods eigen werkplaats, net als de bergen en bomen, de wolken en de blauwe hemel. En alles ademt schoonheid en rust...

Maar wat is dat daar? Een wanklank verstoort de harmonie, een totaal overbodig gekrijs. Te midden van de huizen van de boeren, die niet door henzelf maar door God zijn gebouwd, staat een villa. Gebouwd door een goede of een slechte architect? Ik weet het niet. Ik weet alleen dat het gedaan is met vrede, rust en schoonheid.

Want voor God bestaan er geen goede of slechte architecten. Voor zijn troon zijn alle architecten gelijk. In de steden, in het rijk van Belial, daar maakt men het onderscheid, omdat dat de ondeugd eigen is. Vandaar mijn vraag: hoe komt het dat elke architect, goed of slecht, het meer ontsiert?

De boer doet dat niet. Evenmin de ingenieur die een spoorlijn langs de oever aanlegt of met zijn schip diepe voren door de heldere waterspiegel trekt. Die gaan anders te werk. De boer heeft in het gras de plek uitgezet waar het nieuwe huis gebouwd moet worden en de grond uitgegraven voor de fundamenten. Dan komt de metselaar. Als er kleigrond in de

School maken in architectuur

Lessenpakket voor het secundair onderwijs

omgeving ligt, dan is er ook een steenbakkerij die baksteen levert. Zo niet, dan kan hij de stenen gebruiken die langs de oever liggen. En terwijl de metselaar baksteen aan baksteen, en steen aan steen voegt, heeft zich naast hem ook de timmerman geïnstalleerd. Vrolijk klinken de bijlslagen. Hij maakt het dak. Wat voor een dak? Mooi of lelijk? Hij weet het niet. Het dak.

Vervolgens neemt de schrijnwerker de maat voor deuren en ramen en ook alle andere vaklui komen meten, gaan terug naar hun werkplaats en gaan aan de slag. Ten slotte maakt de boer een grote kuip kalk aan en schildert het huis mooi wit. De kwast bewaart hij, want die heeft hij volgend jaar met Pasen weer nodig.

Hij wilde voor zichzelf, zijn familie en zijn vee een huis bouwen en dat is hem gelukt. Net zoals dat zijn buurman of zijn voorvaderen was gelukt. Zoals dat elk dier lukt dat zich door zijn instincten laat leiden. Is het huis mooi? Ja, net zo mooi als een roos of een distel, als een paard of een koe.

En ik vraag opnieuw: waarom ontsiert de architect, de goede zowel als de slechte, het meer? Omdat de architect, net als de meeste stadsbewoners, geen cultuur heeft. Hij mist de zekerheid van de boer, die wel cultuur heeft. De stadsbewoner is een ontwortelde. Onder cultuur versta ik een zeker evenwicht tussen het innerlijk van de mens en zijn uiterlijk, dat de voorwaarde is voor elk verstandig denken en handelen. Ik ga binnenkort een voordracht houden: waarom hebben de Papoea's een cultuur en de Duitsers niet?

De geschiedenis der mensheid heeft nooit een tijdperk zonder cultuur voortgebracht. Deze prestatie bleef aan de stadsmens van de tweede helft van de negentiende eeuw voorbehouden. Tot die tijd verliep de ontwikkeling van onze cultuur zeer gelijkmatig. Men hield zich bij het hier en nu en keek niet vooruit en niet achteruit.

Maar toen doken er valse profeten op. Ze zeiden: 'Wat is ons leven toch lelijk en vreugdeloos'. En ze brachten allerlei zaken uit allerlei culturen bijeen, stelden ze tentoon in musea en zeiden: 'Zie, dat is schoonheid. Jullie hebben in erbarmelijke lelijkheid geleefd'.

Er was huisraad te zien dat, net als huizen, van zuilen en kroonlijsten was voorzien, er was fluweel en zijde. Er waren vooral ornamenten. En omdat de ambachtsman te modern en te gecultiveerd was geworden om nog ornamenten te kunnen tekenen, richtte men scholen op waar gezonde jonge mensen net zo lang misvormd werden tot ze dat wel konden. Zoals men in China kinderen in een vaas stopt en ze net zo lang blijft voeden tot ze als wanstaltige gedrochten uit hun omhulsel barsten. Net als hun Chinese broeders werden deze gruwelijke geestelijke gedrochten door iedereen aangegaapt en dankzij hun misvormingen konden ze gemakkelijk de kost verdienen.

[...]

De architect heeft de bouwkunst gedegradeerd tot grafische kunst. Niet degene die het beste kan bouwen krijgt de meeste opdrachten, maar degene wiens werk op papier het beste oogt. En die twee zijn antipoden.

Als we de kunsten op een rijtje zetten, te beginnen bij de grafiek, dan zien we dat er van haar overgangen zijn naar de schilderkunst. Van daaruit komt men via gekleurde sculpturen bij de plastiek uit en van de plastiek bij de architectuur. Grafiek en architectuur vormen dus het begin en het einde van een reeks.

De beste tekenaar kan een slechte architect zijn, de beste architect een slechte tekenaar. Voor degene die architectuur wil studeren, is grafisch talent een vereiste. Onze hele hedendaagse architectuur is uitgevonden aan de tekentafel; van de daar gemaakte tekeningen wordt een ruimtelijke voorstelling gemaakt, net zoals men in een panopticum schilderijen nabootst.

School maken in architectuur

Lessenpakket voor het secundair onderwijs

Voor de oude meesters was de tekening slechts een middel om zich voor de uitvoerende ambachtsman verstaanbaar te maken. Net zoals de dichter zich verstaanbaar maakt door middel van het schrift. We zijn toch nog niet zo van cultuur verstoken dat we een jongen vanwege zijn kalligrafische handschrift voor een dichter aanzien.

Nu is het een bekend feit dat voor elk kunstwerk zulke strenge eigen wetten gelden dat het slechts in één bepaalde vorm kan bestaan.

Een roman die zich leent voor een toneelbewerking deugt niet als roman en evenmin als toneelstuk. Nog veel erger is het als twee verschillende kunstvormen die toch al punten van overeenkomst hebben daadwerkelijk met elkaar worden vermengd. Een schilderij dat zich leent voor een tableau in een panopticum is een slecht schilderij. Bij Kastan vind je wel salontiroilers, maar geen zonsopgang van Monet en geen ets van Whistler. Maar het is afschuwelijk wanneer een architectuurtekening, die vanwege de gebruikte techniek reeds als een vorm van grafiek moet worden beschouwd – en er zijn echte grafische kunstenaars onder de architecten – in steen, ijzer en glas wordt uitgevoerd. Want het is juist kenmerkend voor een als zodanig geconcipieerd bouwwerk dat het zijn effect verliest als het wordt teruggebracht tot het platte vlak. Stel dat ik een architectonische *tour de force* bij uitstek als het Palazzo Pitti uit het geheugen van mijn tijdgenoten kon wissen en het, getekend door de beste tekenaar, voor een prijsvraag zou inzenden, dan zou de jury me laten opsluiten in een krankzinnigengesticht!

[...]

In de tweede helft van de negentiende eeuw klonk alom de roep van de cultuurlozen: we hebben geen bouwstijl! Hoe vals, hoe onjuist. Juist die tijd kende een meer uitgesproken en beter herkenbare stijl dan enige voorafgaande periode; het was een ommekeer die uniek is in de hele cultuurgeschiedenis. Maar omdat de valse profeten objecten alleen konden herkennen aan hun ornamenten, werd het ornament voor hen een fetisj en probeerden ze deze bastaard onder te schuiven door hem stijl te noemen. Een echte stijl hadden we, maar we hadden nog geen ornament. Als ik onze oude en nieuwe huizen zou ontdoen van alle ornamenten, zodat alleen de kale muren overbleven, dan zou het beslist niet gemakkelijk zijn het vijftiende-eeuwse huis te onderscheiden van het zeventiende-eeuwse. Maar negentiende-eeuwse huizen zou elke leek op het eerste gezicht herkennen. We hadden geen ornament en de cultuurlozen jammerden dat we geen stijl hadden. En ze kopieerden net zo lang ornamenten uit het verleden tot ze het zelf belachelijk vonden en toen dat echt niet meer ging, bedachten ze nieuwe, dat wil zeggen, ze waren cultureel zo diep gezonken dat ze dat konden. En nu beroemen ze zich erop dat ze de stijl van de twintigste eeuw hebben uitgevonden.

Maar de stijl van de twintigste eeuw is dat in geen geval. Er zijn heel wat dingen waarin de stijl van de twintigste eeuw wel zuiver tot uiting komt. Dat zijn die producten waarvan de makers niet onder de voogdij van de misvormden stonden. Dat is het werk van de kleermakers, maar ook dat van de schoenmakers, de tassen- en zadelmakers, de wagenbouwers, de instrumentenmakers en alle anderen die alleen aan de algemene ontworteling zijn ontkomen omdat hun handwerk in de ogen van de cultuurlozen niet belangrijk genoeg was om voor hun hervormingen in aanmerking te komen. Gelukkig maar!

[...]

Deze laatste uiteenzettingen zullen bij velen ongetwijfeld bezwaren oproepen, bezwaren die zich met name richten tegen de vergelijking die ik heb gemaakt tussen de architectuur en het kleermakersvak. Architectuur is toch kunst! Toegegeven, voorlopig toegegeven. Maar is u nog nooit de merkwaardige overeenkomst opgevallen tussen het uiterlijk van mensen en dat van hun huizen? Paste de kwastjesdracht niet perfect bij de gotiek en de allongepruik

School maken in architectuur

Lessenpakket voor het secundair onderwijs

bij de barok? Maar passen de huizen van nu nog wel bij onze kleding? Men is bang voor uniformiteit? Maar waren vroeger de gebouwen van dezelfde periode en in hetzelfde land ook niet uniform? Zodanig zelfs dat we in staat zijn ze op grond van deze uniformiteit in te delen naar stijlen, landen, volkeren en steden? De oude meesters kenden geen ijdelheid. De vormen waren door de traditie bepaald. Ze veranderden de vormen ook niet. Maar de meesters waren niet in staat onder alle omstandigheden trouw te blijven aan de vaststaande, geheiligde, traditionele vorm. Nieuwe opgaven vereisten een andere vorm, dus werd met de bestaande regels gebroken en ontstonden er nieuwe vormen. Maar de mensen van toen waren het eens met de architectuur van hun tijd. Een nieuw huis viel bij iedereen in de smaak. Tegenwoordig zijn er meestal maar twee mensen die een nieuw huis mooi vinden: de opdrachtgever en de architect.

Het huis moet bij iedereen in de smaak vallen. Dit in tegenstelling tot een kunstwerk, dat niemand hoeft te bevalen. Het kunstwerk is een privé-aangelegenheid van de kunstenaar. Het huis is dat niet. Het kunstwerk wordt gerealiseerd zonder dat er behoefte aan is. Het huis voorziet in een behoefte. Het kunstwerk hoeft aan niemand verantwoording af te leggen, het huis aan iedereen. Het kunstwerk wil de mensen wakker schudden uit hun comfortabele bestaan. Het huis moet juist comfort bieden. Het kunstwerk is revolutionair, het huis conservatief. Het kunstwerk wijst de mensheid nieuwe wegen en denkt aan de toekomst. Het huis denkt aan het heden. De mens houdt van al wat zijn comfort dient. En hij haat alles wat zijn rust verstoort en hem wil losrukken van het veilige plekje dat hij heeft veroverd. Dus houdt hij van het huis en haat hij de kunst.

Het huis heeft dus niets met kunst te maken en de architectuur behoort niet tot het domein van de kunst? Inderdaad. Slechts een klein deel van de architectuur behoort tot de kunst: het grafmonument en het gedenkteken. Voor al het overige, dat een bepaald doel heeft, is in het rijk van de kunst geen plaats.

Pas wanneer het grote misverstand uit de wereld geholpen is dat kunst een bepaald nut kan hebben, pas wanneer het leugenachtige trefwoord 'toegepaste kunst' uit de woordenschat der volkeren is verdwenen, pas dan kunnen we spreken over de architectuur van onze tijd. De kunstenaar dient alleen zichzelf, de architect daarentegen dient de samenleving als geheel. Maar de verbinding van kunst en ambacht heeft onnoemelijk veel schade berokkend. De mensheid weet daardoor niet meer wat kunst is. In blinde woede vervolgt ze de kunstenaar en verijdelt daardoor het scheppen van kunst. Voortdurend begaat de mensheid dezelfde gruwelijke en onvergeeflijke zonde, die tegen de heilige geest. Voor moord en roof is nog vergeving mogelijk. Maar de vele negende symfonieën die de verblinde mensheid door vervolging van de kunstenaar – nee, alleen al door nalatigheid – in de kiem heeft gesmoord, die worden haar niet vergeven. Het dwarsbomen van Gods plannen wordt haar niet vergeven.

De mensheid weet niet meer wat kunst is. 'Kunst ten dienste van de zakenman', zo heette een recente tentoonstelling in München en er was niemand die tegen deze aanmatiging protesteerde. En niemand lacht om de fraaie term 'toegepaste kunst'.

Wie er zich echter van bewust is dat het doel van de kunst is de mensheid vooruit te brengen en tot steeds grotere hoogte te voeren, haar meer aan God gelijk te maken, dieervaart de nauwe verbinding van het materiële doel met de kunst als een profanatie van het allerhoogste. De mensen laten de kunstenaar niet de vrije hand omdat ze geen ontzag voor hem hebben en het ambacht, waarop de eisen van de perfectie loodzwaar wegen, kan zich evenmin vrij ontplooiën. De kunstenaar moet bij leven geen meerderheid achter zich hebben. Zijn rijk is de toekomst.

School maken in architectuur

Lessenpakket voor het secundair onderwijs

Omdat er smaakvolle en smakeloze gebouwen bestaan, denken de mensen dat de ene soort door kunstenaars is gebouwd, de andere door niet-kunstenaars. Maar smaakvol bouwen is op zich geen verdienste, net zomin als het een verdienste is zijn mes niet in zijn mond te steken en 's morgens zijn tanden te poetsen. Men verwacht hier kunst en cultuur. Wie kan mij uit vroeger tijden, toen men nog cultuur bezat, iets aanwijzen dat getuigt van smakeloosheid? Zelfs de huizen van de kleinste provinciale meester metselaar waren smaakvol. Natuurlijk bestonden er grote en kleine meesters. De grote meesters kregen de grote opdrachten. Dankzij hun uitstekende opleiding voelden de grote meesters de tijdgeest beter aan dan de anderen.

De architectuur roept stemmingen op bij de mens. Vandaar dat de architect tot taak heeft de juiste stemming op te roepen. De woonkamer moet er gezellig uitzien, het huis gerieflijk. Het justitiegebouw moet op de heimelijke ondeugd overkomen als een dreigend gebaar. Een bankgebouw moet de indruk geven dat je geld veilig wordt bewaard door eerlijke mensen.

De architect kan dat alleen bereiken als hij die gebouwen als voorbeeld neemt die deze stemming bij de mensen oproepen. Bij de Chinezen is de rouwkleur wit, bij ons zwart. Vandaar dat het voor onze architecten onmogelijk is met zwart iemand vrolijk te stemmen.

Als we in het bos een heuvel vinden van zes voet lang en drie voet breed, die met de schop piramidevormig is opgeworpen, dan worden we ernstig en iets in ons zegt: hier ligt iemand begraven. *Dat is architectuur.*

Onze cultuur is gestoeld op de onovertroffen grootheid van de klassieke Oudheid. De manier waarop we denken en voelen hebben we overgenomen van de Romeinen. Van de Romeinen hebben we ook ons sociale bewustzijn en onze geestelijke discipline.

Het is geen toeval dat de Romeinen niet in staat waren een nieuwe zuilenorde of een nieuw ornament uit te vinden. Daarvoor waren ze al te ver ontwikkeld. Zij hebben dat alles van de Grieken overgenomen en aan hun eigen behoeften aangepast. De Grieken waren individualisten. Elk bouwwerk moest zijn profilering en zijn ornamentiek hebben. De Romeinen echter dachten sociaal. De Grieken waren nauwelijks in staat hun eigen steden te besturen, de Romeinen bestuurden de wereld. De Grieken verspilden al hun vindingrijkheid aan de zuilenorde, de Romeinen besteedden de hunne aan het grondplan. En wie de problemen van het grondplan kan oplossen, denkt niet aan nieuwe profileringen.

Sinds de mensheid de grootheid van de klassieke Oudheid aanvoelt, zijn alle grote bouwmeesters verbonden door een gemeenschappelijke gedachte. Ze denken: zoals ik bouw, zo zouden de oude Romeinen het ook gedaan hebben. We weten dat ze ongelijk hebben. Tijd, plaats, milieu, functie en klimaat halen een streep door deze rekening.

Maar telkens wanneer de bouwkunst zich door de kleintjes, de ornamentenplakkers, van haar grote voorbeeld laat afleiden, daagt de grote bouwmeester op die haar weer terugvoert naar het klassieke voorbeeld. Fischer von Erlach in het Zuiden en Schlüter in het Noorden gelden met recht als de grootmeesters van de achttiende eeuw. En op de drempel van de negentiende eeuw was daar Schinkel. We zijn hem vergeten. Moge het voorbeeld van deze reuzengestalte de komende generatie bouwkunstenaars inspireren!